

Omtrent de Zaak Dutroux

De Dutroux-affaire en de daaropvolgende "Witte Mars" van 20 oktober 1996 hebben niet alleen de gezagsdragers, maar ook de sociale wetenschappers in beroering gebracht. Al snel na de "Witte Mars" staken deze laatsten de koppen bij elkaar om hun analyses wereldkundig te maken. Enkele VUB-wetenschappers hebben daarom in het kader van de "debat-cultuur" die aan deze universiteit zou heersen, een instant-boekje over de affaire-Dutroux geproduceerd. Het gaat hier dan ook echt over een snel product, want kinderpsychiater Catherine Marneffe, criminoloog Christian Eliaerts, politicoloog Patrick Stouthuysen, mediasocioloog Hans Verstraeten en Frank Thevissen en journalist Walter De Bock hebben heet van de naald commentaar geleverd op het verschijnsel van de "Witte Mars" en de manier waarop de media, de gezagsdragers en de massa reageerden op de affaire-Dutroux.

De media waren de leveranciers van het ruwe materiaal voor de opstellen in dit boek. De analyse ervan heeft echter weinig verrassende dingen opgeleverd. De auteurs bevestigen alleen maar dat de hele affaire eigenlijk ontsnapt aan elke vorm van objectieve analyse, omdat we eigenlijk weinig weten over de motieven van de mensen die op 20 oktober 1996 meededen aan de "Witte Mars". Sterker nog: we weten niet eens wat voor soort mensen het waren. Wie was de "gemiddelde" demonstrant? Over het ontbreken van ieder valabel antwoord op deze nogal voor de hand liggende vraag doen de wetenschappers nogal luchthartig.

Uiteraard is in deze fase van het debat elk boekje welkom. Catherine Marneffe legt in dit boek terecht de nadruk op het feit dat de verdwijning, verkrachting en doding van een

aantal kinderen een ernstige zaak is, maar dat kinderen veel meer risico lopen mishandeld of verkracht te worden door familieleden of kennissen dan door vreemde psychopaten. Christian Eliaerts heeft het bij het rechte einde dat het justitieel systeem in België slecht functioneert en dat dit het gevolg is van een falend beleid en stuntelende politionele en justitiële diensten die hun falen niet wensen toe te geven. Patrick Stouthuysen waarschuwt terecht dat met de "Witte Mars" nog geen nieuwe burger aan het firmament is verschenen en dat de affaire-Dutroux het gevolg is van een verzuimd politiek systeem dat op zijn retour is en dus niet meer de maatschappelijke problemen de baas is. Hans Verstraeten toont aan dat in de zaak-Dutroux de media de emotionele context niet onbespeeld hebben gelaten. Origineel is wat Frank Thevissen heeft gedaan door te wijzen op het feit dat in de media de journalisten al snel beroep deden op de "deskundigen" om uitvoerig te zorgen voor een soort "wetenschappelijk commentaar" daarom een eigen leven ging leiden bij het duiden en interpreteren van de verschijnselen. In een overbodig epiloog stelt Walter De Bock dat de democratische magistraten en speurders alleen maar baat kunnen hebben van een grotere mate van openheid bij de justitiële en politionele diensten.

Omdat de diverse bijdragen nogal los van elkaar staan en er geen degelijke inleiding aan toegevoegd is, zwemt de lezer van de ene partituur naar de andere. Dat is jammer. Daarbij hebben de samenstellers verzuimd om de belangrijkste actoren in de Witte Beweging, nl. de ouders van de verdwenen kinderen, in beeld te brengen. Dat is een ernstig manco. Want wie de affaire op de voet heeft gevolgd, moet erkennen dat de desbetreffende ouders in het

interactieproces met de rechterlijke macht, de media en de gezagsdragers gedurende lange tijd een sleutelrol hebben gespeeld, zeker vanaf het moment dat er kinderen bevrijd werden en daarna slachtoffers begraven werden. Die rol van de ouders lijkt nu definitief uitgespeeld te zijn. De politici hebben het initiatief weer naar zich toegehaald. Maar dan op een zeer speciale manier. Hierover debatteren de wetenschappers helaas niet. Ze doen alsof de gezagsdragers alleen maar stuntelaars zijn. Het is een onderschatting van de politieke klasse.

André Mommen

Chris Eliaerts (red.), *Kritische reflecties omtrent de Zaak Dutroux. Ouders, justitie, nieuwe burger, media*, Brussel: VUBPRESS, 1997, 126 blz.

Philippe Busquin

Hoewel de PS in een grote crisis is gedompeld doet partijvoorzitter Busquin krampachtig alsof hij zijn partij een wenkend perspectief kan voorhouden. Maar de programmatische en ideologische updating van de PS is zeker nog niet voor morgen. In zijn recente poging om alvast in boekvorm enige krachtlijnen voor morgen uit te tekenen, komt Busquin alvast niet verder dan enige algemene denksporen welke door iedereen wel onderschreven kunnen worden op voorwaarde vooraf het ultraliberalisme af te zweren. Busquin erkent dat het offensief van rechts enige gaten heeft geslagen in de linkse zekerheden: de socialisten krijgen het gevoel dat ze terug naar de negentiende eeuw worden geschopt. Doch Busquin wil niet terugvallen op de oude zekerheden en strategieën voor links, zoals de notie van "klasse tegen klasse". Ook het etatisme naar communistisch model is bij gebrek aan succes afgeschreven. Wat rest er dan nog wel? Wat nodig is, aldus Busquin, dat links zichzelf overtreft en dat links moet erkennen, samen met Norberto Bobbio, dat links en rechts geen vaste betekenissen voorstellen, maar dat hun inhoud kan veranderen al naargelang de situatie of het moment. Voorts moet het democratisch socialisme zich een weg banen tussen "toeval" en "determi-

nisme". Busquin neemt daarna de lezers mee op dat smalle pad door de "methode" of de "strategie" uit te leggen.

Ook hier weer lezen we weinig verrassende of vernieuwende inzichten. Busquin wijst op het belang van een goed functionerende democratie via de vertegenwoordigende instellingen en een optimale participatie van de burgers. Volgens Busquin is er geen tegenstelling tussen de vertegenwoordigende en de participatie democratie. Het is slechts een kwestie van tot een juiste synthese van beide te komen.

Veel interessanter is wat Busquin te melden heeft over de instrumenten: de politieke partijen en vooral over zijn PS. Volgens Busquin kan men nog optimistisch zijn, want de PS telt bijna 125.000 leden en is nog altijd de grootste politieke partij van het land. Neen, ook het echte militantisme is nog niet dood! En ons vaderland is het socialisme! Gewapend met deze zekerheden trekt Busquin daarna van leer tegen het conservatisme in eigen kring. De klassieke, centralistische, piramidale structuren moeten het in zijn ogen ontgelden. Ook erkent hij dat de sterke coördinatie van het sociale leven in de partij is afgebrokkeld als gevolg van het moderne leven. Daarom moet men zich aanpassen aan die werkelijkheid. Voorts moet het militantisme blijven, doch dan in gemoderniseerde vorm. De vervallen volkshuizen mogen vooral een likje verf krijgen om even modern te ogen als de nieuwsoortige culturele centra of politieke cafés. Daarin kunnen de plaatselijke secties van de partij een rol spelen. Uiteraard zijn dergelijke oppoetsbeurten die alleen maar de façade van de partij raken, onvoldoende om met optimisme de volgende eeuw binnen te stappen. Busquin roert ook het pijnlijke punt van de cumul aan, de plichtenleer en de persoonlijke ethiek van de mandatarissen aan. Busquin: "Nous introduisons des règles nouvelles qui vont dans le sens de davantage de transparences. (...) En matière de cumul des mandats, réaffirmer avec force le champ des responsabilités des divers mandataires est, selon moi, une garantie supplémentaire non seulement de la transparence voulue mais encore de l'efficacité politique."

Busquin wil een minder piramidale organisatie voor de PS invoeren. Maar hoe? Het denkwerk

zou er al zijn, maar Busquin is erg vaag over de inhoud ervan. Enfin, iedereen weet dat het tere punt in de PS is het bestaan van quasi-autonome federaties waar de plaatselijke baronnen de lakens uitdelen en waar heel wat onlustgevoelens leven jegens de “Keizerslaan 13” in Brussel. Voorts voelen de kleine federaties zich traditioneel altijd al ondergeschoven door de grote en machtige federaties van Brussel, Luik en Charleroi. Maar hierover rept Busquin niet. En wat te doen met de centraliserende tendensen die uitgaan van de Brusselse partijbureaucratie en de ministeriële kabinetten? Ook daarover niets in dit boek.

Ook raakt Busquin het tere punt van de “gemeenschappelijke actie” aan. Hij erkent dat de logica van lid te zijn van alle onderdelen van de socialistische zuil niet meer geldig is. De partij, de vakbond, het ziekenfonds en de coöperatie zijn uit elkaar gegroeid op grond van hun eigen belangen en uitdagingen. Wat rest is de dialoog tussen alle organisaties. Voorts moet de PS er van profiteren om uit het getto te breken door een vooruitstrevende krachtlijn uit te tekenen en daardoor ook andere groepen aan te spreken. De traditionele breuklijnen kan men aldus overstijgen. Maar dat vereist ook het over boord zetten van het conservatisme. Doch hoe die nieuwe krachtlijnen in politieke macht om te zetten? Hier raakt Busquin het probleem van de vooruitstrevende meerderheidspolitiek aan. Busquin wijst op het feit dat een verandering van het kiesstelsel door de huidige evenredige vertegenwoordiging te vervangen door het meerderheidsstelsel de gewenste politieke herverkaveling zou bespoedigen.

Uiteraard zijn er nog de grote politieke kwesties die Busquin niet onbesproken kan laten. Vooreerst is er de technologische en industriële revolutie die heeft geleid tot grote werkloosheid. De oplossing hiervoor is eenvoudig: arbeidsduurverkorting door de invoering van de vier dagen. Iedereen moet recht op werk krijgen en daarvoor moet de overheid zorgen. De passieve welvaartsstaat moet een actieve welvaartsstaat worden. Wat betreft de Europese eenwording pleit Busquin voor het positieve in dit project, doch op voorwaarde dat het sociale niet ten koste van het economische zal gaan. Dat kan enkel door het vormen van een

Europese regering die een economische politiek ten gunste van de werkgelegenheid zal voeren. Een derde strategisch punt is de alliantie tussen Wallonië en Brussel. Dit is uiteraard een punt dat voor tandengeknars in flamingantische milieus zal zorgen. Busquin wil in zijn partij de architect zijn van een Wallo-Brux as zonder daarbij te vermelden dat inmiddels de PRL daarop al het patent heeft genomen door zich te federeren met het FDF. Volgens Busquin is Wallo-Brux noodzakelijk omdat hierdoor een defensief systeem wordt opgebouwd tegen de Vlaamse pretenties.

Busquin waarschuwt ook weer tegen de “nostalgiques de l’unitarisme”. Busquin behoort niet tot die club. Maar hij neemt ook afstand ten aanzien van de “séparatistes irréductibles”. Hij is ook tegen een federalisme met twee. Hij wijst een terugkeer naar Frankrijk af. Om geit en kool te sparen verklaart Busquin zichzelf tot de paus van de Alliance Wallonie-Bruxelles. Waarom? Hij geeft drie kloeke redenen aan: 1. er is de nabijheid van Wallonië met Brussel, maar men moet wel erkennen dat de Brusselaars geen Walen zijn; 2. er is een culturele gemeenschappelijkheid met gemeenschappelijke culturele instellingen; 3. Wallonië kan profiteren van de economische aantrekkingspool van Brussel.

Men kan niet stellen dat deze drie redenen volgens Busquin enkel ficties zouden zijn. Wél is de realiteit van Brussel versus Wallonië hier complexer dan hier door Busquin “strategisch” samengevat.

Zo wonen Walen én Vlamingen in Brussel. Die Brusselse Vlamingen zijn politiek als minderheid duidelijk te traceren. Maar de Walen? Die zijn over Brusselse francofone politieke partijen verspreid. Zij zijn in Brussel ideologisch “verdrongen” in een francofonie die hoofdstedelijk wil zijn en Wallonië als de (franstalige) provincie ziet, een soort aanhangsel met boeren en arbeiders. De grote meerderheid van de autochtone “Brusselaars” is verfranst. Zij vormen een hulptroep van de Brusselse bourgeoisie. Een kwart is van Mediterrane afkomst en zal wel lak hebben aan de Wallo-Brux ideologie. De Wallo-Brux ideologie dient slechts één bepaald belang, nl. dat van het kranse socialistische burgemeesters en schepenen in de gemeenten van Brussel waar de PS aan de macht is. De rest is

versiering of een krampachtige poging om binnen de PS het egeltje uit Voeren in zijn holletje te houden. Uiteraard zal deze Wallo-Brux oefening Busquin niet ontslaan van de zure plicht om zijn project voor Wallonië wat meer body te geven.

Als denkoefening is dit manifest van Busquin maar matig geslaagd. Nieuwe krachtlijnen zitten er niet in. Busquin wil voortdurend de geit en de kool sparen. Busquin lijkt van goede wil te zijn in deze bange dagen. Daarom is zijn pleidooi voor vernieuwing nogal angstig en defensief. Het is nog altijd het oude socialisme dat rond de volkshuizen hokt dat hier aan de orde komt. Cruciaal is de economische politiek die voor Wallonië moet worden uitgetekend: weg van de oude staalindustrie en in de richting van de nieuwe technologie en de dienstensector. Een dynamisch Wallonië heeft Brussel niet nodig. Dat dynamisch Wallonië kan enkel een onafhankelijk Wallonië zijn dat weet wat het wil. Maar wat wil Wallonië? Daarover lezen we niets in dit manifest. Dat komt doordat Busquin met zijn Wallo-Brux geen klare wijn kan schenken.

André Mommen

Philippe Busquin, Aujourd'hui le futur, Ottignies: Editions Quorum, 1997, 120 blz., 380 frank.

Bert Anciaux

Politici maken tegenwoordig instantboeken om zichzelf te promoten en het publiek deelachtig te maken aan hun intiemste zieleroerselen. Bert Anciaux, dik onder de indruk van de affaire-Dutroux, schreef heel wat emoties van zich af toen hij met Kerstmis 1996 thuis zat met zijn kinderen te spelen. Daarbij stelt hij het falen vast van justitie, politiek en economie. Alles loopt in het honderd en daardoor krijgen de mensen de indruk dat de Wetstraat een "foefelpartij" is. Terloops gaat Anciaux op zoek naar de ware gevoelens die de Witte Mars in gang hebben gezet en de manier waarop de politieke wereld hierop reageerde.

Volgens Anciaux is het tijd dat er een nieuwe politieke cultuur komt. Maar dat is bij Anciaux niet altijd herkenbaar als een rationeel gegeven.

Anciaux doet daar veel te opgefokt over. Zijn met emoties ingeklede betoog is best te volgen. Hij doorspekt dat allemaal met zijn eigen "jeugdige" ervaringen als man van de chiro, politicus, vader van drie kinderen, ooit eens strafpleiter aan de balie, strijder tegen corruptie en gefoefel en "redder" van de Volksunie. Waarom wil Anciaux nu beroep doen op de durvers? Men hoeft toch geen durver te zijn om mee te voelen met alle slachtoffers van het Grote Onrecht.

Als we het boekje van Anciaux nauwgezet navlooiën en ons niet door zijn emoties om de tuin laten leiden dan valt zijn anti-vakbondsretoriek meteen op. Het begint al in zijn woord vooraf: "De werkgevers staren zich blind op grof geldgewin en de vakbonden willen meer macht in het bedrijf". Is dat laatste even "slecht" als het geldgewin van de werkgevers? Wat verder lezewe we dit: "Ook de vakbonden vallen door de mand. Ze klampen zich hopeloos vast aan de macht en laten zich door de feiten voorbijhollen. Dat was al te merken tijdens de eerste automatiseringsperiode: hun kortzichtigheid kende geen grenzen. Vandaag lijken ze wel helemaal wereldvreemd. Op internationale economische trends zoals globalisering en delokalisatie hebben ze geen vat meer. Het lijkt alsof ze nog steeds in de zandbak van de jaren zeventig spelen." Anciaux maakt de fout om de vakbonden meer macht toe te kennen dan ze in feite hebben. En als hij het over het kapitalisme heeft (zonder dat begrip te gebruiken), dan krijgen we vaagheden als: "De economie is er al een tijd niet meer voor de mens, het is precies omgekeerd. Dat vind ik zo wansmakelijk aan het Verdrag van Maastricht." Kortom, Anciaux dobert in dit boekje mee op allerlei gevoelens waarvan hij denkt dat die bij het populistisch "gezond verstand" horen. Pas in het laatste hoofdstukje komt hij tot een korte evaluatie van hetgeen de Witte Beweging voor de emancipatiestroming in de volgende eeuw kan betekenen. Volgens Anciaux moet de Witte Beweging met haar oproep voor de rechten van het kind en voor propere handen in justitie, politiek en economie de deur openzetten voor vertegenwoordigers van de vijf andere "oude" emancipatieverhalen: het democratisch socialisme, het links-liberalisme, het christelijk personalisme, het progressief

nationalisme en het ecologisme. Daar staan we dan ineens met een minimum programma zonder dat dit in de voorgaande hoofdstukken eerst is uitgewerkt. Anciaux geeft hierdoor de indruk dat hij deze paragrafen haastig door iemand anders heeft laten toevoegen, want aan uitleggen hoe en door wie deze synthese politiek zal worden verankerd komt hij niet toe. Is dat soms de “vernieuwde” Verhofstadt, de Grote Liberale Kok waar Vlaanderen op zit te wachten? Anciaux heeft zeker geen “durvend boek voor de jonge generatie” geschreven. Fulmineren tegen de “oude politieke krokodillen” staat misschien sympathiek, maar met sympathie verandert men de wereld niet.

André Mommen

Bert Anciaux, Kinderen van de hoop. Uitnodiging aan de durvers, Antwerpen: Icarus, 1997, 111 blz.

De Dorpsstraat is de Wetstraat niet

De lokale politiek is de nationale niet, alhoewel de politieke partijen die er als actoren in optreden dezelfde zijn. Dat klinkt paradoxaal, maar is het niet. Toch is de discrepantie tussen nationaal en lokaal opvallend. Zo worden de federale en de regionale regeringen vandaag gevormd door Rooms-Rode coalities. Maar in de provincie- en de gemeenteraden vindt men andere configuraties. In de Vlaamse provincies domineren vandaag de Blauw-Rode (of “Paarse”) coalities, terwijl iedereen weet dat het tussen de liberalen en de socialisten allerminst botert. In de meeste gemeenten komen we bonte coalities tegen, waarbij vooral opportunistische invloeden herkenbaar zijn. Belangrijk te weten is dat de CVP in Vlaanderen de dominante partij is. Maar die dominantie is niet direct herkenbaar in de grote steden, doch wel in de kleinere steden en in de plattelandsgemeenten. Op het platteland had de CVP het tot voor kort geheel voor het zeggen. Daar waren de katholieken, al of niet gegangmaakt door een CVP-lijst, sinds 1830 in de meerderheid. Doch die meerderheid is als gevolg van de gecombineerde invloed van de industrialisatie van het Vlaamse platteland en de

ontkerkelijking sterk afgebrokkeld. Als gevolg daarvan zien we dat er anti-CVP coalities kunnen ontstaan met als enig doel de CVP uit de colleges te bannen. In de grote steden waren de katholieken traditioneel in de minderheid, omdat daar de liberalen veel sterker stonden en daarna de socialisten kwamen opzetten als invloedrijke politieke spelers.

Over de gemeentepolitiek is tot op heden weinig systematisch onderzocht. Via het doctoraal proefschrift van Els Witte weten we dat de liberalen hun politieke macht vanaf het begin na de onafhankelijkheid in 1830 vestigden door de overname van de steden. Maar hoe zat het dan later? En op het platteland waar de lijst van de burgemeester het altijd haalde? Meer onderzoek is dus nodig. Liefst dan systematisch en door middel van de moderne sociologische methodes voor wat betreft de hedendaagse politieke verhoudingen op plaatselijk vlak. Daartoe is inmiddels een bescheiden aanzet geleverd door een ploeg van de VUB die hun eerste onderzoeksresultaten publiceerde.

De VUB-onderzoekers verwerkten gegevens verkregen uit een enquête gehouden onder alle lokale afdelingen van de Vlaamse partijen. Een eerste ontdekking is dat er plaatselijke lijsten zijn. In vele gevallen zijn dat verkapte partijpolitieke lijsten. De burgemeester kan bij voorbeeld met een eigen “kleurloze” lijst uitpakken om zo breder te scoren. Dat doen ook de liberalen en de Volksunie in bepaalde (kleinere) gemeenten. De Volksunie scoorde indertijd gemakkelijk met etiketten als “jong” of “nieuw”. Wat dat ideologisch inhield was nogal duidelijk: de CVP in de problemen brengen als een oude en aderverkalkte groep. In Limburg en de Kempen zijn dergelijke “andersgenoemde” lijsten het talrijkst. Daar stond de CVP ooit ook het sterkst.

Ook ontdekten de VUB-onderzoekers bepaalde patronen in de manier waarop de colleges tot stand komen. Omdat de CVP in Vlaanderen de belangrijkste speler is, kan de CVP in de meeste gevallen zelf bepalen welke coalitiegenoot men wil aanvaarden in geval geen absolute meerderheid wordt behaald. Maar van de andere kant kan de CVP in de oppositie belanden indien de andere partijen besluiten om onder één

hoedje te spelen. Dat gebeurt veelal als de andere partijen samen in de oppositie zitten en bij de volgende verkiezingen de absolute meerderheid van de CVP kunnen breken. In de oppositie leert men zijn vrienden kennen.

Gelukkig zijn er ook andere relevante patronen te onderkennen. De CVP mag dan wel de grootste partij zijn, haar macht is toch flink uitgehold. De CVP moet dus bijna overal beroep doen op de steun van andere partijen en dat maakt dat ze zich niet al te arrogant kan opstellen. Een anti-klericale coalitie is op plaatselijk vlak nog altijd een zeer gegeerd middel om de klericalen een toontje lager te laten zingen. Want, hebben de Brusselse onderzoekers ontdekt, het grote overwicht van de katholieke welzijnsnetwerken inspireert wel eens tot een anti-klericale tegenzet.

We weten ook dat de drie "traditionele" of "staatsdragende" partijen (CVP, SP en VLD) niet de enige politieke spelers zijn. Er is de Volksunie die na een moeizaam begin er in is geslaagd om in de gemeenteraden door te dringen onder eigen of geleend etiket. Daarna kwam Agalev en, niet te vergeten, het Vlaams Blok. Deze drie kleinere spelers moesten in het spel van de collegevorming worden ingepast. Uit het onderzoek van de VUB-wetenschappers blijkt nu dat de Volksunie het met iedereen "doet" als ze er de kans toe krijgt. Agalev is blijkbaar erg kieskeurig, want deze partij "doet" het slechts in combinatie met vooruitstrevende partners. Agalev blijkt dus op plaatselijk vlak geen partij van de macht te zijn. Ze "doet" het zelden. Het Vlaams Blok wordt overal uitgesloten van de macht.

De Brusselse onderzoekers zijn er in geslaagd om op een vrij overzichtelijke wijze de resultaten van hun onderzoek te presenteren. Het domein dat ze exploreerden, is zeer complex. Uiteraard bevestigen ze wat iedereen weet, nl. dat de dorpspolitiek van een andere aard is dan de landelijke politiek. Maar ze wijzen wel op een zekere convergentie. Door de samenvoeging van de gemeenten zijn de landelijke effecten op de plaatselijke politiek versterkt.

Gemeenteraadsverkiezingen hebben een landelijke politieke betekenis gekregen en het aantal lijsten met een landelijk etiket is sterk toegenomen na de grote fusieoperatie der gemeenten in 1976. We kunnen derhalve

aannemen dat na verloop van tijd de "dorpslijsten" verdwenen zullen zijn en dat iedere gemeentepoliticus zich tot een landelijke kleur zal moeten bekennen. Zeker, het is een oud debat, maar de landelijke politiek bepaalt in steeds toenemende mate de plaatselijke politiek. De gemeentelijke autonomie mag dan wel historisch gezien in België een mythisch kalf zijn en de burgemeesters mogen dan ook tot een speciale folklore behoren, maar in de praktijk is die autonomie sterk afgebrokeeld.

Wie in dit boek wil zoeken naar gegevens over de politieke verhoudingen in bepaalde gemeenten, komt bedrogen uit. Deze studie behandelt slechts gegevens verkregen uit een enquête gehouden in alle Vlaamse gemeenten. De basis van het boek zijn tabellen met percentages. Op die manier verkrijgen we een sociologisch ingekleurd beeld dat naar plat empirisme zweemt. Saillante details over gemeentelijke affaires ontbreken. Dus over de toestand in Antwerpen vernemen we niets. Alle gemeenten wordt op één grote hoop gegooid. Ook over hoe zich de liberale, socialistische en christen-democratische "gordels" of "olievlekken" zich ontwikkeld hebben, lezen we niets. Dat is nu eenmaal het mooie luchtledige van de politicologische analyse. Laten we het er dus op houden dat dit een eerste verdienstelijke vingeroefening is die vooral het politieke "spel" wil analyseren, maar nog geen informatie wil verstreken over de sociaal-economische conflictlijnen die ook in de gemeentelijke politiek voorhanden zijn.

André Mommen

Jo Buelens en Kris Deschouwer (red.) De Dorpsstraat is de Wetstraat niet. Een onderzoek naar de opvattingen van plaatselijke woordvoerders van nationale partijen, Brussel: VUBPRESS, 1996, 127 blz.

Voorspelbaar voorbestemd.

“Voorspelbaar ongeluk” (1996), een boek van de VUB-docenten Mark Elchardus en Ignace Glorieux, en de NFWO-onderzoekers Anton Derks en Koen Pelleriaux, is een vulgarisering van een sociologisch onderzoek naar de effecten van langdurige werkloosheid voor de betrokkene zelf en zijn kinderen.

De gegevens gaan terug op twee diepte-interviews van een groep mannen. Het eerste interview dateert van 1984. Van de geïnterviewden was toen de helft werkloos. In 1993 werden dezelfde mensen nogmaals diepgaand ondervraagd; en die keer kwamen ook hun kinderen aan bod.

Het zal wel zijn dat de geselecteerde personen zorgvuldig werden uitgekozen om het mogelijk te maken dat men tot min of meer representatieve resultaten zou kunnen komen en om bepaalde factoren die die resultaten eventueel zouden kunnen beïnvloeden onder controle en meetbaar te houden. Om de effecten van de werkloosheid te kunnen meten moet er voor gezorgd worden dat de onderzochte factoren alleen op die werkloosheid slaan en bijvoorbeeld niet beïnvloed worden door rollenpatronen of gender-kwesties. Wellicht beperkt het onderzoek zich daarom tot mannen (en hun kinderen). Maar het is wel vreemd dat de conclusies die men meent te moeten trekken uit de resultaten, geen rekening meer (lijken te) houden met de zelfopgelegde vooropgestelde beperking. In het laatste hoofdstuk van het boek proberen de auteurs namelijk hun bevindingen te vertalen in mogelijke beleidsopties (voorstellen). Aangezien een beleid algemeen van aard is, had ik hier toch wat wetenschappelijke voorzichtigheid verwacht; of op z'n minst een waarschuwing m.b.t. de bruikbaarheid van de voorstellen in afwachting van verder onderzoek... Het is natuurlijk ook mogelijk dat dergelijke veralgemeningen (van “werkloze mannen” naar “werklozen”) de prijs is die we betalen voor de vulgarisering van het onderzoek.

Het is onmogelijk om dit boek nog verder te vulgariseren en samen te vatten binnen het bestek van een artikel. Ik zal mij er dan ook niet aan wagen. Maar het is best interessant om in te gaan

op de grote lijnen van het onderzoek en — vooral — de conclusies en de daaraan gekoppelde (beleids-)voorstellen.

In zekere zin blijkt dit onderzoek naar de gevolgen van (langdurige) werkloosheid, te veranderen in een onderzoek naar de oorzaken. Dit gebeurt omdat de onderzoekers de kinderen van de werklozen hebben betrokken. Een aantal gevolgen van de werkloosheid blijken namelijk vooral te tellen voor de kinderen van de werklozen en betreffen effecten die hun schoolloopbaan bepalen en hun daarop aansluitende positie op de arbeidsmarkt.

De werkloosheid is niet op een overtuigende manier zelfbestendigend. Het is te zeggen: op basis van empirische gegevens is het moeilijk om te kiezen tussen de these van de vicieuze cirkel (zelfbestendigende werkloosheid) en de these van de voorbestemdheid (“werkloosheid als voorspelbaar ongeluk”) (p. 23) Er is slechts een zwakke bevestiging van een aantal “zelfbestendigende factoren” zoals een meer instrumentele houding t.o.v. arbeid (de voordelen van werk eerder zien in termen van geld, dan van welbehagen of zelfrealisering) en het negatief inschatten van de toekomst die bovendien niet zelf te beïnvloeden is. Andere zelfbestendigende factoren, zoals sociale isolering en het zich terugtrekken van de arbeidsmarkt blijken niet of nauwelijks op te gaan voor de ondervraagde personen. Op p. 43 stellen de auteurs een hypothese op die kiest voor de “voorbestemdheidsthese”, vooral op basis van de eerder zwakke bevestiging van het alternatief. Maar mij blijft het onduidelijk waar men blijft met de aangehaalde bedenking over beide thesen. Hoedanook, de hypothese stelt dat een kleine groep van mensen een aantal houdingen, gewoontes, gebrekkige sociale vaardigheden e.d.m. cumuleert die het hen moeilijk maakt om werk te vinden en die hen met een hoger risico opzadelt om (herhaaldelijk) werkloos te worden.

Ondanks het feit dat de “gezondheid” wel als factor wordt aangehaald door de werklozen zelf, is het weinig waarschijnlijk dat ze effectief speelt. Het is best mogelijk dat de werkloze zijn situatie “medicaliseert” als manier om met de werkloosheid om te gaan. De andere zelf opgegeven factoren blijken wel op te gaan. Deze hebben

betrekking op hun zwakke sociale, culturele en/of familiale achtergrond.

De blijvende gevolgen van de werkloosheid — dus die gevolgen die doorwerken, ook nadat men opnieuw werk heeft gevonden — hebben allemaal te maken met het vertrouwen dat de werkloze (niet meer!) stelt in zichzelf, de toekomst, de instellingen en de maatschappij en in de maakbaarheid van de maatschappij. Het vertrouwen is geschokt. Men ervaart de toekomst als onzeker en te ondergaan, men heeft minder zelfvertrouwen en men voelt zich blijvend kwetsbaar (een speelbal van het lot). De auteurs wijzen er meermaals (en terecht) op dat dit geschonden basisvertrouwen maatschappelijke gevolgen heeft, zeker als steeds meer mensen te maken krijgen met al dan niet kortstondige werkloosheid.

Onder meer omdat er geen maatschappelijke rol (een identiteit) bestaat voor de werkloze, analyseert hij z'n situatie in individualistische en schuld-beladen termen. In zoverre dat dit niet gebeurt, gaat het om de problemen (niet de oplossingen) en ziet men ze als niet te beïnvloeden (nl. in termen van economische en technologische evoluties die geïnterpreteerd worden als natuurwetten). Er wordt door de werklozen zelden politiek gedacht. Alleen het Vlaams Blok met haar zondebok-verklaring verwoordt volgens (een aantal van) de werklozen het probleem correct. Toch blijkt het Vlaams Blok niet te kunnen rekenen op al te grote steun van de werklozen. Misschien omdat men niet gelooft dat het Vlaams Blok ooit aan de macht zal kunnen komen; of omdat het cynisme zo diep zit dat men alle vertrouwen in alle politieke actoren is kwijtgeraakt (pp. 140-141).

Als we dan kijken naar de gevolgen van de werkloosheid voor de kinderen, dan kan men duidelijk vaststellen dat kinderen van werkloze vaders (los van hun sociale achtergrond) meer bissen en meer kans maken om in beroepsonderwijs terecht te komen. Beide factoren hebben een negatieve invloed op hun toekomstige positie op de arbeidsmarkt. Er is duidelijk een probleem met ons schoolstelsel dat (eventuele tijdelijke) problemen bestendigt door ze te vertalen in een blijvende schoolachterstand en/of door de leerlingen te oriënteren

naar “zwakke, of zwakkere” richtingen. Op die manier maakt men toekomstige langdurige werklozen.

Bovendien zijn die jongeren meer dan gemiddeld racistisch en individualistisch ingesteld. Dit is wellicht geen rechtstreeks gevolg van de werkloosheid van de vader, noch van de situatie waarin het gezin terecht komt. Het is geen “individuele aanpassing van de jongere aan sociale deprivatie” (p. 98) Deze attitudes zijn eerder het gevolg van een vertoog dat deze jongeren beter aanspreekt en die hen in staat stelt zich af te zetten, of te verdedigen tegenover een vijandige wereld die hun vertrouwen (en dat van hun vader) heeft geschokt. Ze zijn er zelf geen oorzaak van, maar dergelijke (utilitaire-individualistische en racistische) attitudes passen wonderwel bij de leefwereld die bepaald wordt door het schooltype (beroepsonderwijs) en een smaakcultuur (met een voorkeur voor VTM, en “Tien om te zien-muziek” of house).

Werkloosheid is dus in zekere mate erfelijk via de mechanismen van bissen en (her-)oriëntatie naar het beroepsonderwijs enerzijds, en de attitudes die men aanleert gedurende de vroege levensloop die daardoor wordt bepaald.

Tenslotte zijn er de maatschappelijke en politieke conclusies die men uit dit onderzoek kan halen. Volgens de auteurs moet de werkloosheid niet alleen gezien worden als een kwestie van (gebrek aan) werkgelegenheid. Het fenomeen moet ook benaderd worden als een cultureel proces dat zin geeft aan het leven (p. 107). De gevolgen van de werkloosheid voor de kinderen van de werkloze mannen, tonen ook de nood aan om de culturele dynamiek te onderzoeken zodat de problemen niet alleen op het vlak van het economisch beleid, maar ook op dat van het cultureel beleid en de politiek zouden kunnen worden aangepakt. Op de laatste pagina van het boek schrijven de auteurs dat er een nood is aan een “coherent vertoog dat de mensen toelaat te leven met relatieve deprivatie en sociale demotie zonder te vervallen in cynisme, individualisme, racisme en autoritarisme”...

Het is duidelijk dat de factor “vervreemding” weinig aan bod komt als het over werk (-loosheid) gaat. Maar het is al te gek om de problematiek terug te voeren tot het “werkloosheidsgevoel”,

ondanks het feit dat deze optie door de auteurs werd vooropgesteld (expliciet o.a. in hun voorwoord, p. 8). Op p. 149 schrijven ze: "Werk is bovendien de beste en misschien ook de enige manier om de gevolgen van de werkloosheid te beperken." Kan het duidelijker? Toch wel: de auteurs schrijven dit eigenlijk alleen om in te kunnen gaan op "het gevoel van zinloosheid en verveling..." (p. 150, mijn cursivering). Ze willen daarmee hun voorstel beargumenteren om de overheid initiatieven te laten ontplooiën die: "werklozen een zinvolle bezigheid geven, die de gevolgen van de werkloosheid verzachten." Men denkt daarbij aan PWA's. Als werk een kwestie van zingeving is, dan is werkloosheid een gevoelskwestie...

Alleen lijkt men daarbij voorbij te gaan dat "zingeving" niet vrijblijvend is. Werk is enkel zingend omdat het door haar productief karakter bijdraagt tot de opbouw of instandhouding van de maatschappij (waar immers niets uit het niets gecreëerd wordt, en alles geproduceerd moet worden). Een 'zinvolle bezigheid' wordt alras een "bezigheidstherapie" als men daar aan voorbij gaat. De auteurs weten dat ook en vragen zich af of de werkloze dergelijke surrogaat-bezigheden wel als zinvol en "echte arbeid" zal aanvaarden.

De auteurs hebben ook kunnen vaststellen dat de financiële achteruitgang van de werklozen en zijn gezin niet het grootste ongemak is dat het verlies van werk met zich meebrengt (dit bevestigt de "zingevingsthese" van de arbeid). Het levert wel wrevel op, maar die blijft beperkt. De auteurs stellen daarnaast vast dat het onmogelijk is om iets te doen aan die financiële toestand. De toestand van 's lands economie zou dat immers niet kunnen dragen. Daarmee lijken ze wel de elders gelaakte houding te bevestigen van de werklozen die zich wentelen in een gevoel van onmacht tegenover de economie. Maar de auteurs gaan nog een stapje verder en stellen dat het zelfs niet wenselijk is om aan de financiële toestand van de werklozen te verhelpen. Ze vrezen dat de stimulans om werk te zoeken zou komen te vervallen.

Mateo Alaluf, prof. arbeidssociologie aan de ULB maakte op de eerste bijeenkomst voor een "Staten Generaal van de Arbeid" (Brussel, 26

april 1997; zie ook Agora mei-juni 1997, pp. 4-6) bezwaren tegenover dergelijke redeneringen. Het veronderstelt namelijk dat men liever mensen dwingt om werk te doen dat beter door machines kan gedaan worden, dan hen een leefbaar inkomen te geven. Als vervreemdend effect kan dat tellen; het is op het vernederende af. Bovendien is het pas mogelijk om dit soort beleid te realiseren als dat soort arbeid (opnieuw) goedkoper wordt dan machines en ontstaat er daardoor een neerwaartse druk op de werkloosheidsuitkering, de minimumlonen, het bestaansminimum etc.

Maar er is meer. Als we abstractie maken van alle individuele gevallen en het in algemene termen stellen, dan kan de gesuggereerde optie alleen maar rationeel zijn, als er uiteindelijk genoeg werk is voor iedereen die de stimulans om werk te zoeken voelt opwellen. In het andere (huidige) geval verschuift men alleen maar de problemen van de "sterkst gestimuleerde" werkloze, naar de volgende... Deze realiteit zal ons opnieuw dwingen om de werkloosheid in de eerste plaats te zien als een kwestie van werkgelegenheid.

Een aantal andere opties zijn minder problematisch. Aangezien een groep van mensen sociaal voorbestemd is om (vaker, langdurig) werkloos te zijn en zij daar zelf niet zo veel aan kunnen verhelpen, moet men minder de nadruk gaan leggen op opleidingscursussen. Ze verhelpen au fond weinig en stigmatiseren alleen maar. Het zelfde geldt voor de nadruk die gelegd wordt op het stimuleren van het intensief zoeken naar werk. Efficiëntere oplossingen gaan in de richting van een culturele aanpassing van de economie. De "economie" zal: "moeten leren omgaan met menselijke beperkingen." (p. 147). We hebben nood aan: "een sociale economie die dergelijke mensen de kans geeft om een economische bijdrage te leveren." (p. 147).

Er moet een soort kwaliteitscontrole komen op de gehanteerde selectiecriteria. Het gaat immers niet op dat men van alles en nog wat kan eisen van potentiële werknemers. Alleen die criteria die werkelijk van belang zijn voor het uitoefenen van een specifieke job, mogen nog als aanwervingscriteria gelden.

Het onderzoek naar de gevolgen van de werkloosheid toonde ook aan dat er een spanning bestaat tussen het werk en het gezinsleven, zij het vooral bij (jonge) werkenden. De auteurs stellen voor om ook daar over na te denken als we een debat voeren over arbeidsduurverkorting en werkhervreiding.

“Voorspelbaar ongeluk”, biedt heel wat feitenmateriaal waarzonder eender welke discussie m.b.t. werkgelegenheid en werkloosheid steriel wordt. Het heeft de verdienste dat het de problematiek in een tijdsperspectief plaatst en de procesmatige aspecten van de gevolgen van de werkloosheid in beeld brengt. Het betrekken van de gevolgen voor de kinderen van de werklozen en de socio-culturele en de ideologische consequenties die belicht worden, maken van het boek een document dat de lectuur waard is.

Ik mag dan wel een aantal bedenkingen hebben bij verschillende van de voorgestelde oplossingen; en ik mag dan wel mijn vragen hebben over de coherentie van de opgezette redeneringen, het hier gepresenteerde onderzoek zet tenminste aan tot nadenken.

Jaak Perquy

Voorspelbaar ongeluk. Over letsels die werkloosheid nalaat bij mannen en hun kinderen. Mark Elchardus, Ignace Glorieux, Anton Derkks en Koen Pelleriaux, Brussel: VUBPRESS, 1996.

De kampen van Congo

Als sommige Belgische commentatoren blijven beweren dat Belgisch Congo een modelkolonie was, verraadt die uitspraak niet alleen hun nationalistisch, (neo-)kolonialistisch of nostalgisch denken, maar ook hoe de humanistische retoriek van de koloniale staat en bedrijven succeskende in het versluieren en rooskleurig voorstellen van een harde realiteit. Zo kon Fernand Lekime in 1992 nog bevestigen dat de Union Minière een sociale en altruïstische staat vormde binnen de koloniale staat. In zijn studie over de werkkampen van verscheidene koloniale

compagnieën tijdens het interbellum, contrasteert Bruno De Meulder deze uitspraak en de humanistische retoriek in het algemeen met de zorgvuldig uitgekende organisatie en reglementering van die kampen, met de mortaliteits- en morbiditeitsstatistieken en met enkele krasse uitspraken van de planners over hun werkvolk.

In de inleiding schrijft de auteur dat zijn studie de koloniale geschiedschrijving overstijgt omdat de organisatie van de Congolese werkkampen een scherp inzicht biedt in de Belgische industrialisatiepolitiek alsook in de bijzondere functie van kampen in de moderniteit (ook vandaag nog). Alleen de eerste opmerking werkt de auteur op een aantal plaatsen uit. Zo passen de kampen volgens hem perfect in de unieke Belgische industrialisatiepolitiek eind negentiende eeuw waarbij men de verstedelijking van het proletariaat tracht te vermijden en bijgevolg weinig sociale voorzieningen moet uitbouwen. Anderzijds kennen de grote naoorlogse hygiëne-campagnes een experimentele en brutalere vorm in de Congolese werkkampen.

Na een korte schets van de koloniale machtsverhoudingen, gaat de auteur in op de verschillende types arbeiderskampen die door de Union Minière du Haut-Katanga na de eerste wereldoorlog werden opgericht. Het was de bedoeling de arbeiders, die buiten Katanga werden gerecrueteerd voor zes maanden, dicht bij de werkplaats te huisvesten waardoor zij zo weinig mogelijk psychologische en culturele gevolgen zouden ondervinden van deze arbeid. Geïnspireerd door militaire kampen en de Zuid-Afrikaanse compound en vertrekkend vanuit de noodzaak aan hygiëne en discipline, zochten geneesheren als Van Nitsen, Mouchet, Pearson en Mottouille, in samenwerking met ingenieurs, naar een kampvorm die een grote populatie kon herbergen, die de gezondheid van de arbeiders niet ondermijnde en die niet leidde tot gemeenschapsvorming. Van het camp quadrangulaire tot het radiale kamp kwam een panopticum met maximale surveillancemogelijkheden tot stand. De constructie van het kamp was tot in de kleinste details vastgelegd, net zoals de gedragsregels voor de bewoners ervan.

Vervolgens worden deze streng ge-

disciplineerde kampen gecontrasteerd met de kampen die door andere koloniale bedrijven zoals de Géomines of Forminière worden opgericht. Men spreekt hier van het village indigène waarin de arbeiders meer vrijheid hebben in het verbreken van contracten, in de woningbouw en in sociale contacten. Deze humanere politiek paste in de andere aanpak van deze bedrijven die wel rekruteerden in de eigen streek en de inlandse culturen wilden ontwikkelen. De Union Minière zelf veranderde na 1926 van politiek en bouwde nu cités indigènes. Dr. Mottoulle en ir. Cousin ontwierpen strenge modellen die uitgaan van ruimere gezinswoningtypes en percelen. Deze ontwikkeling was een gevolg van kritiek op het huisvestingsbeleid van de Union Minière, maar had vooral te maken met de nieuwe recruteringspolitiek en de stabilisatiepolitiek van de compagnie. Omdat de Britten geen Rhodesische arbeiders meer leverden en omdat de mijnbouw steeds technischer werd, wou men nu een stabiel en min of meer ontwikkeld arbeidersleger bereiken.

Dr. Mottoulle en de Union Minière gingen zeer ver in deze paternalistische politiek, die opnieuw verborgen was onder een dikke laag humanistische retoriek (wel gemeend, zo citeert de auteur de bittere ontgoocheling van Mottoulle over de stakingen in 1941). De hygiëne en opvoeding werden voortdurend gestimuleerd en gecontroleerd, een bepaald gezinsideaal werd de arbeiders opgedrongen, het onderwijs werd uitsluitend technisch gericht uitgebouwd, de benedictijnse missie stonden in voor het onderwijs en het moreel, en tenslotte was er sprake van tal van eugenetische ingrepen. Uit de diverse populaties wou men een kloek "tshangata-shanga" ras (de term betekent "de grote gelijkmaker", waarmee de Congolezen de vermengingspolitiek perfect wisten te karakteriseren) creëren, ideaal voor de zware arbeid. Daartoe dienden maatregelen als een uitgemeten voeding, scherpe selectie van arbeiders en hun vrouwen, allerlei materiële voordelen voor vruchtbare vrouwen, en het onttrekken van het kind aan inheemse opvoedingspatronen. Sommige recensenten namen aanstoot aan deze interpretatie van De Meulder. Zolang er geen biologische experimenten plaatsvonden, kan er

volgens hen geen sprake zijn van "rasverdeling". Nochtans hoeft er ook in de planttechnologie geen sprake te zijn van laboratorium of medische experimenten om aan rasverdeling te doen. Het selectieve stimuleren van vrouwen en reproductie op basis van één of twee kenmerken is een ernstige ingreep in de natuurlijke genetische evolutie van menselijke groepen. Tenslotte moeten deze maatregelen gesitueerd worden in de toen heersende, sociaal-darwinistische visie op bevolking en erfelijkheid.

Op dit punt zien we duidelijk hoe relevant de studie van De Meulder is voor de antropologische studie van Belgisch Congo. Omdat De Meulder zich zorgvuldig aan zijn historisch bronnenmateriaal en sociaal-geografische analyse houdt, komen de etnografische aspecten van zijn thema niet altijd tot uiting. Zo lijkt hij de koloniale definities van culturen en stammen probleemloos over te nemen (bv. de koloniale mythe dat Katanga dun bevolkt was en geen krachtige, werkbekwame "rassen" kende). Anderzijds kan zijn onderzoek goed aansluiten bij etnografisch onderzoek dat de arbeidssociologie van het koloniale tijdperk opneemt (zie bijv. William Samarin of Johannes Fabian). De oprichting van de kampen en cités, op zich al belangrijke nieuwe sociale realiteiten, ging gepaard met een herstructurering van het platteland. Groepen werden samengebracht en de rekrutering verliep in fases die elk een eigen type kamp omsloten (camp de concentration, gîtes d'étapes, camp de préparation, camp d'acclimatation). Net zoals de activiteiten van de missies veroorzaakte de economische politiek heel wat verschuivingen op demografisch en etnografisch vlak. Het was nochtans tijdens deze jaren dat de etnografische en linguïstische kaarten en lijsten van Congo worden opgesteld, zonder dat deze ingrepen in rekening werden gebracht.

Op het vlak van de koloniale geschiedenis zijn de nuancerings die De Meulder plaatst bij de koloniale drieëenheid staat-kerk-compagnies interessant. Meermaals wijst hij op de uiteenlopende belangen en praktijken van deze drie koloniale pijlers. Echter, deze conflicten waren op papier meer uitgesproken dan in de praktijk. Zo kon de Union Minière voortdurend de opgelegde reglementering van de staat straffeloos

overtreden, wat bijvoorbeeld leidde tot ernstige demografische en morele problemen op het einde van de jaren twintig. Dit betekent echter niet dat de geneesheren-planners vrij spel hadden. De Meulder eindigt zijn boek met een schets van de grenzen van de stabiliseringspolitiek, in het bijzonder de economische crisis van 1931. Hij besluit dat deze politiek een grandioos opzet tot social engineering was dat weliswaar mislukt is maar invloed had op de latere politiek van andere bedrijven en de koloniale staat zelf.

Chris Bulcaen

Bruno De Meulder. De kampen van Congo: Arbeid, kapitaal en rasverdeling in de koloniale planning. Amsterdam/Antwerpen: Meulenhoff/Kritak, 1996, 157 p., ISBN 90-6303-639-6.

Liberalisering in de Derde Wereld

In 1996 verscheen in de reeks "Routledge Studies in Development Economics" het boek *Liberalization in the Developing World. Institutional and Economic Changes in Latin America, Africa and Asia*, onder redactie van Alex E. Fernandez Jilberto en André Mommen. In veertien hoofdstukken gaan auteurs, waarvan verschillende afkomstig uit de respectievelijke landen die besproken worden, in op de concrete relatie tussen economische liberalisering en economische ontwikkeling. Deze relatie is de laatste vijftien jaar sterk in de belangstelling gekomen ingevolge de exportsuccessen van Korea en Taiwan, en de aanvankelijk in de schoot van de Wereldbank geconcipieerde ontwikkelingsstrategieën (maar nadien ook naar de academische wereld doorstromende discussies) over exportliberalisering versus imports substitutie. Aldus ontstond een erg ongenueanceerd beeld van de economische succesverhalen uit Oost- en Zuidoost-Azië en de determinanten van deze successen. Economische auteurs als Bela Balassa, Anne Krueger en Jagdish Baghwati poneerden dat de rol van de overheid in het tot stand brengen van deze successen in de desbetreffende landen, hetzij irrelevant, hetzij verkeerd was geweest.

Enkel in de mate de overheidspolitiek had gezorgd voor de afbouw van de belemmeringen op de internationale handel en buitenlandse directe investeringen en een gezond macro-economisch beleid had gevoerd, zou een duurzame bijdrage tot de economische ontwikkeling van de desbetreffende landen waarneembaar zijn. Waar de overheid actief in het economisch proces had ingegrepen, zou zij de ene miskleun op de andere hebben gestapeld. Gedurende enige tijd hebben publicaties van de Wereldbank zelf deze visie ondersteund. Aldus ontstond de mythe van de liberale Aziatische tijgers. De recente economische geschiedenis van Oost- en Zuidoost-Azië verschilde evenwel zo wezenlijk van de mythe, dat zelfs de Wereldbank zich geroepen voelde enkele grondige correcties en nuances aan te brengen door de publicatie in 1993 van *The East Asian Miracle. Economic Growth and Public Policy*. Maar volgens diverse experts is ook deze studie nog erg ongenueanceerd en staat op verschillende vlakken voor vergaande kritiek open¹.

In het eerste hoofdstuk van het voorliggende boek geven de samenstellers terecht aan dat er geen uniek Aziatisch ontwikkelingsmodel bestaat, doordat de Aziatische Nieuwe Industrielanden verschillende combinaties van economisch beleid hebben gehanteerd, gaande van volstrekte vrijhandel tot sterke overheidsinterventie. Wat deze economieën vooral onderscheidt van de Latijns-Amerikaanse zijn bij eerstgenoemde de hogere spaar- en investeringsquotes en de lagere inkomensongelijkheid.

In het ter recensie voorliggende boek wordt een veelheid aan materiaal bijeengebracht dat de lezer zou moeten toelaten voor zichzelf te bepalen wat de bijdrage van de overheid en de private sector via economische liberalisering in de onderscheiden landen is geweest tot de economische groei (of het gebrek daaraan), ware het niet dat hij al vlug in deze veelheid aan vervelingwekkende feiten en feitjes verloren loopt. Aldus wordt ingegaan op de situatie terzake in resp. Indonesië, Vietnam, Brazilië, Nicaragua, Mexico, Bolivia, Argentinië, Algerië, Kameroen, Ghana en Zaïre. In het licht van het onderwerp van het boek is dit voorzeker een vreemde keuze van landen. Naar ons gevoel heeft het boek dan

ook in zijn geheel meer inventariserende en beschrijvende waarde, dan theoretische of empirische.

Precies omdat de aanzet van de discussie omtrent economische liberalisering en economische ontwikkeling in Azië ligt, komt het bijzonder vreemd over dat van de twaalf landenstudies er zes over Latijns- en Centraal-Amerika handelen, vier over Afrika en nauwelijks twee over Azië, t.w. Indonesië en Vietnam. De samenstellers van het boek moeten dit als een zwakte hebben aangevoeld, want één van hen (André Mommen) heeft een hoofdstuk gewijd aan het "Aziatische Mirakel", waar op basis van een literatuurstudie inzicht wordt gegeven in de ontwikkelingen in Zuid-Korea, Taiwan, Maleisië, Indonesië en Thailand.

In hun inleiding geven de samenstellers van het boek aan dat de combinatie van neoliberale hervormingen en exportgeleide industrialisering de weg opent naar een zichzelf onderhoudende economische groei. De theorie die deze groei wil verklaren moet dan ook de volledige complexiteit van het aan gang zijnde proces kunnen omvatten. Een dergelijke theorie — aldus de samenstellers van het boek — heeft betrekking op de wisselwerking tussen competitief voordeel en innovatie. Nu is deze kwestie het onderwerp geweest van veel recente discussie die is losgeweekt na de publicatie in 1990 van Michael Porter's *The Competitive Advantage of Nations*. De bekende "ruit van Porter" die de vier fundamentele, in wisselwerking met elkaar staande, determinanten van competitief voordeel aangeeft, en de door hem gehanteerde methodologie, ligt heden aan de basis van economisch onderzoek naar "clusters" van competitief voordeel opleverende economische activiteiten. Maar een korte raadpleging van het register op het einde van het ter recensie voorliggende boek, bevat slechts één verwijzing naar Porter, nl. op blz. 45 waar Mommen het belang van de Koreaanse "chaebol" (conglomeraten) vermeldt inzake het verwerven van competitief voordeel door Korea op het gebied van halfgeleiders. Nadat zij eerst inspelen op een populaire mythe by economen — het Aziatisch succesverhaal —, maar er eigenlijk niet echt op ingaan, proberen de samenstellers een tweede maal de economen te vangen door te

refereren naar een recente boeiende discussie — Porter's studie over het competitief voordeel van naties — zonder ook hier verwachtingen in te lossen. Deze constatering versterkt ons in de overtuiging dat het boek meer inventariserende en verklarende waarde heeft, dan het bijdraagt tot de theorievorming en analyse van het neoliberale ontwikkelingsmodel.

De samenstellers wijzen erop dat de Oost-Aziatische economieën erin geslaagd zijn hun afhankelijkheid van importsubstitutie te verminderen en over te schakelen op een ontwikkelingsmodel dat gebaseerd is op de aanmoediging van export van arbeidsintensieve producten. De successen die bij deze overschakeling werden bereikt, waren mogelijk — aldus de samenstellers — door het grote belang van buitenlandse directe investeringen en door de aanwezige "sterke staat". In Latijns-Amerika werden de hervormingen doorgevoerd door militaire regimes. Ook deze kunnen als voorbeeld dienen voor de andere ontwikkelingslanden, ware het niet dat de betrokken landen sterk afhankelijk zijn en blijven van internationale korte termijn financiële stromen en dat hun aldus overgevaardeerde munten ernstige toekomstige betalingsbalansproblemen kunnen veroorzaken².

Een kennelijke tekortkoming van het boek is dat nergens uitvoerig ingegaan wordt op de dynamische geografische factoren die bij het Aziatisch ontwikkelingsmodel tot superieure resultaten hebben geleid, en die ook in andere regio's zullen moeten worden gegenereerd. Gegeven de belangrijke rol van de buitenlandse directe investeringen (BDI) in Azië, is het "Aziatische mirakel" onvoldoende verklaard indien niet gewezen wordt op het belang van de Japanse BDI in Oost- en Zuidoost-Azië, en nadien van de BDI van Zuid-Korea, Taiwan, Hong Kong en Singapore in de regio. Dergelijke BDI was (en is) in belangrijke mate verbonden aan delocalisatie van arbeidsintensieve productie naar lagere-loonlanden. Aldus ontstond een ontwikkelingspatroon dat in de literatuur bekend staat als "Flying geese"-model (de "take-off" en vlucht in de tijd van de betrokken Aziatische landen vertoont een analogie met deze van vliegende eenden)³. Naarmate meer en meer landen in een regio aldus betrokken worden bij

exportgerichte produktie, neemt ook de behoefte toe dergelijke evolutie te ondersteunen door verdere regionale integratie. In Zuidoost-Azië gebeurde dit in het kader van de Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)⁴, die in 1992 besloten om tegen 2003 een ASEAN Free Trade Area te creëren, en die sindsdien zich verder geografisch uitbreidt (eerst met Vietnam in 1995, dit jaar met Laos, Cambodja en Burma). In het voorliggende boek wordt ASEAN, laat staan AFTA, enkel zijdelings vermeld, in tegenstelling tot de Latijns-Amerikaanse of Afrikaanse integratieverbanden. Ten onrechte.

Ludo Cuyvers

Liberalization in the Developing World. Institutional and Economic Changes in Latin America, Africa and Asia, onder redactie van Alex E. Fernandez Jilberto en André Mommen. In de reeks Routledge Studies in Development Economics. London en New York: Routledge, 1996.

¹ In diverse UNCTAD Discussion papers is hierop ingegaan. Zie o.m. A. Singh: *How did East Asia Grow So Fast?*, Discussion Papers, Nr. 97, February 1995, United Nations Conference on Trade and Development, en C. Gore: *Methodological Nationalism and the Misunderstanding of East Asian Industrialization*, Discussion Papers, Nr. 111, January 1996, United Nations Conference on Trade and Development.

² Of dit de enige of de voornaamste factoren zijn die het succes van het "Aziatisch ontwikkelingsmodel" verklaren, moet ernstig worden betwijfeld. In een recente studie over de factoren voor het Aziatisch succes heeft de Australische expert Hal Hill op quasi-exhaustieve wijze deze factoren geïnventariseerd en de pro's en contra's ervoor aangeduid. Hij komt tot bevindingen die in schril contrast staan met wat de samenstellers van het boek aanbrengen. Zie Hal Hill: *Towards a Political Economy Explanation of Rapid Growth in Southeast Asia*, Paper voorgesteld op de Internationale Conventie van de East Asian Economic Association, Bangkok, 25-26 October 1996.

³ *Economies*, March 1990. en C.H. Kwan, *Economic Interdependence in the Asia-Pacific Region*, London en New York: Routledge.

⁴ ASEAN bestaat uit Thailand, Maleisië, Singapore, Indonesië, Filipijnen, Brunei en Vietnam.

Rechtse of linkse radicale ecologie?

Onder redactie van Frederik Janssens en Ullrich Melle is een bundel verschenen over radicale groene denkers: "Voeten in de aarde". Daarbij gaan ze terecht uit van de noodzaak van een radicale verandering van de huidige verhouding tussen mens en natuur. Een radicaal ecologische omvorming van onze maatschappij is nodig. Maar om een fundamentele verandering door te voeren, moet men weten waar de fundamenten liggen van wat er momenteel verkeerd loopt... en daar rijpt het schoentje in deze bundel. Wat bij het lezen ervan juist het meest zou moeten opvallen, is dat de samenstellers 1. op een valse manier een onderscheid maken tussen gematigde en radicale ecologie en 2. ze geen expliciet onderscheid maken tussen linkse en rechtse radicale ecologie. Daardoor manipuleren ze bewust de lezers, zodanig zelfs dat ze zich niet schamen om het ecofascisme te verdedigen.

1. In dit boek vertrekt men van een onderscheid tussen twee soorten ecologie: de radicale en de gematigde ecologie.

Binnen de radicale ecologie zijn er nog verschillende strekkingen, maar wat hen bindt is hun onderscheid met de gematigde ecologie: "In alle gevallen houdt radicaal een onderscheid in met gematigde ecologie, die de ecologische crisis bekijkt als een louter milieuprobleem dat binnen het kader van de bestaande sociaal-economische instituties kan opgelost worden (environmentalism). Daarmee maken we ook een duidelijk verschil tussen het ecologische of "groene" denken en de milieubeweging." (p. 12, cursivering door Melle en Peeters)

Deze onderscheiding is echter reeds (bewust-manipulatief?) scheefgetrokken. Is het zo dat iedereen binnen de milieubeweging denkt dat de milieucrisis binnen het kader van de bestaande sociaal-economische instituties kan opgelost worden? Is de milieubeweging enkel gematigd ecologisch — of wil ze juist de ecologische crisis concreet aanpakken in plaats van ze op een religieus-rechts-radical manier ideologisch te ontvluchten? Ullrich Melle en Jef Peeters verbinden ten onrechte de milieuproblematiek met het idee dat die binnen de bestaande politieke

economie oplosbaar is. De oplossing van de problemen met het menselijk milieu vereist een diepgaande, concreet materialistische verandering van onze productiewijze.

Een gelijkaardige manipulatieve ingreep wordt door Arne Naess gemaakt — en door Ullrich Melle kritikeloos weergegeven — bij zijn onderscheid tussen diepe en oppervlakkige ecologie. Wie als ecologist niet de diepe ecologie aanhangt, wordt in de zak van de oppervlakkige ecologie gestoken, die enkel maar geïnteresseerd is in de vrijwaring van de gezondheid en de welvaart van de mensen in de ontwikkelde landen (zie p. 172). Er bestaan echter mensen die, zonder de diepe ecologie aan te hangen — ja zelfs met deze scherp te bekritisieren —, ook inzien dat het milieuprobleem verder reikt dan de gezondheid en de welvaart van de mensen in de ontwikkelde landen.

2. Ullrich Melle eindigt zijn bespreking van de ideeën van de “spirituele ecologist” Rudolf Bahro als volgt: “Het is niet moeilijk dat alles als overdreven, fantastisch en onwetenschappelijk, fundamentalistisch, utopisch, sektarisch en marginaal, potentieel totalitair en ecofascistisch af te wijzen. Een dergelijke zelfvoldane kritiek staat echter in schril contrast met de totale onmacht en nietigheid van onze kritische rede tegenover de moderne industriële megamachine die thans het subject van de geschiedenis is. (...) Bahro ontkent geenszins de politieke, institutionele en economische aspecten van de reddings- en bevrijdingsweg. Het is echter zijn centrale stelling dat een groen reddings- en bevrijdingsproject zal vastlopen als het niet gedragen wordt en geworteld is in een radicale praktijk van spirituele zelfontwapening, zelfmobilisatie en zelfverandering.” (p. 168) Wie zich volgens Melle dus keert tegen de potentieel totalitaire en ecofascistische tendensen binnen het denken van Rudolf Bahro (en Arne Naess, p. 220) is zelfvoldaan, en doet niet aan “spirituele zelfontwapening” — geeft zich dus niet over aan het ecofascisme. Volgens Melle roept Rudolf Bahro op tot een zo ruim mogelijke consensus van Groen en Bruin (zie p. 146-149). Is Ullrich Melle echt zo politiek naïef — of speelt hij die naïviteit — door (met Rudolf Bahro?) te menen:

“Om te verhinderen dat bruin zich opnieuw als zelfstandige en dan misschien dominante kracht constitueert, moet men het als onderdeel van de eigen beweging en bovendien ook van zichzelf aanvaarden” (p. 148)? Wie tegen de bestaande manier van menselijk handelen met de natuur is, moet dus volgens Melle “potentieel totalitair en ecofascistisch” zijn. Ullrich Melle manipuleert bewust de lezers (wat ook uit andere hier niet aangehaalde feiten blijkt). Als medesamensteller van deze bundel moet hij toch weten dat buiten de fascistoïde, rechts-radicalen ecologie er ook een links radicale ecologie bestaat. Zo lezen we in de bijdrage van Roger Jacobs over Murray Bookchin: “Ook worden [door Bookchin, G.Q.] reformistische (environmentalism) en mystieke stromingen (bepaalde varianten van de diepe ecologie en het ecofeminisme) binnen de groene beweging op de korrel genomen, waarbij de sociale ecologie zich uitdrukkelijk plaatst in de moderne revolutionaire politieke traditie van Marx en Bakoenin en vasthoudt aan enkele basisinspiraties van het Verlichtingsdenken, zoals rationalisme en naturalisme.” (p. 22, cursivering door Jacobs) Ook volgens Murray Bookchin en Roger Jacobs zou de keuze waarvoor Ullrich Melle de mensen stelt, een valse keuze zijn. Buiten de mystieke stromingen — die rechts-radicaal zijn — bestaat er nog een links-radicalen strekking. Dit onderscheid tussen links en rechts wordt bij de presentatie van de verschillende milieufilosofen in dit boek niet expliciet gemaakt. Volgens Melle zijn de groenen noch “links noch rechts, zij overstijgen die traditionele politieke tegenstelling” (zie p. 149). Wie echter dit onderscheid niet maakt, is rechts. Ook Otto Ullrich beklemtoont volgens Jef Peeters de noodzaak van het behoud van het onderscheid tussen links en rechts: “In het kader van een groene discussie is het daarom interessant op te merken dat hij (Otto Ullrich) vasthoudt aan een linkse opstelling. Hij vindt het volkomen onjuist te beweren “dat vanwege de explosieve kracht van het ecologiethema de strijd om links en rechts achterhaald is.” “ (p. 87)

Binnen de links-radicalen ecologie — met Murray Bookchin en Otto Ullrich als mogelijke vertegenwoordigers — zijn er ook nogal wat

meningsverschillen. Zo is het ook bijvoorbeeld niet duidelijk hoe Murray Bookchin kan verdedigen dat de idee van de overheersing van de natuur pas ontstond in het kielzog van de ontwikkeling van sociale hiërarchieën (p. 36-37). In een maatschappij van sociaal gelijken kunnen er zich toch ook nog zware milieuproblemen voordoen. Is de te volgen weg de door Otto Ullrich gewenste “vormen van verandering van onderuit, die door hun voorbeeldfunctie het draagvlak voor een andere politiek stilaan vergroten” (p. 89, cursivering door Peeters)? Gaan bijvoorbeeld op economisch vlak de kleine milieuvriendelijke bedrijfjes niet kapot binnen het kapitalisme?

De verschillende analyses van de oorzaken van de ecologische crisis moeten verder uitgediscussieerd worden. Daarbij is de ontmaskering van rechts-radicalen, op de vernietiging van mensen gerichte tendensen binnen de ecologische beweging een noodzakelijke stap. In deze bundeling gebeurt dit door de samenstellers niet, integendeel zelfs.

Guy Quintelier

Frederik Janssens en Ullrich Melle (red.), *Voeten in de aarde. Radicale groene denkers*, Antwerpen: Hadewijch, Utrecht: Jan Van Arkel, 269 p., 890 Fr.

Techniek: tussen kritiek en acceptatie

Volgens een algemeen verspreide opvatting kan techniek best gekarakteriseerd worden met de term “middelen”. In de filosofie wordt deze instrumentele visie meer en meer verlaten voor de opvatting dat techniek, of “het technische” een dimensie is van de menselijke samenleving naast andere dimensies — zoals economie en politiek — die elkaar wederzijds bepalen. In de marxistische terminologie vond dat inzicht reeds zijn neerslag in het begrip “productiewijze” dat een samenlevingsvorm o.a. karakteriseert op basis van de stand der technische ontwikkeling. Vandaag vindt een meer door Wittgenstein geïnspireerd begrip ingang: techniek als

“levensvorm”. Techniekfilosofie bestrijkt dan ook een enorm uitgebreid gebied van onze menselijke bedoening, en is aangewezen op een multi-dimensionele benadering. De omvangrijkheid en de complexiteit van de vraagstelling rond techniek heeft mee gemaakt dat techniekfilosofie als discipline nog in haar kinderschoenen staat. Het was dan ook niet zonder verwachting dat ik de twee hier besproken origineel nederlandsstalige bijdragen doornam.

Met Kritiek van de technische rede promoveerde Marc Van den Bossche aan de VUB tot doctor in de wijsbegeerte. De associaties die de titel oproept beloven een gedegen studie over een zeer relevante problematiek. Aansluitend bij Heideggers denken van het heersen van de techniek als Gestell verstaat Van den Bossche “technische rede” als “een vorm van denken waarin zekerheid, beheersbaarheid, manipuleerbaarheid en maakbaarheid voorop staan. Uitgegaan wordt van een voorafgegeven model, dat zou beantwoorden aan de essentie van de dingen.” (p. 154) “Het doel ervan is de beheersing van alles. Ze weigert het contingente te zien van mens en maatschappij en wil een bepaalde logica opdringen, er de mens en zijn handelingen naar plooiën.” (p. 70) Door het overheersen van de technische rede in onze cultuur loert dus steeds het gevaar van het totalitarisme. Als antwoord daarop tracht Van den Bossche dan Heideggers zoektocht naar de mogelijkheid van een “ander” denken verder te zetten vanuit een postmodern standpunt.

Het boek bevat zeven hoofdstukken. Het eerste geeft als inleiding “Schetsen van een postmodern wereldbeeld”, waarbij Van den Bossche zijn positie reeds duidelijk maakt. Als postmodernist wil hij “weg van het principiële denken”, van een denken in functie van het handelen. Eerder dan met raadgevingen te komen aandragen voor de omgang met techniek wordt een oplossing gezocht in een opheffing van de scheiding tussen theorie en praxis. Van den Bossche vindt die in de vaak bekritiseerde gedachte van Heidegger “dat het denken zelf al een handelen is” (p. 37), zelfs de hoogste vorm ervan. Mij lijkt dat eerder een wegmoffelen van het handelen te zijn, wat wel tot een idee van een soort schone-handen-politiek

leidt, maar ook tot één van de grote inconsistenties van het boek. Het opzet van Van den Bossche is evenwel duidelijk: “Zo ik in het hiernavolgende al oplossingen suggereer, dan komen die telkens op hetzelfde neer: techniek, het wezen van de techniek, eerst denken.” (p. 38)

Verder is het boek dan opgebouwd uit tweemaal drie luiken, waarbij telkens één auteur centraal staat en met andere in discussie gebracht wordt. In de eerste drie wordt het begrip van de “technische rede” uitgediept aan de hand het werk van resp. Jacques Ellul, Heidegger en Rorty. Een samenvattende beschouwing maakt dan de overgang naar het tweede drieluik waarin de inpalming van het politieke, de ecologie en het esthetische door de technische rede wordt uiteengezet. Bij het eerste thema staat Hannah Arendt centraal bij de laatste twee is het opnieuw Heidegger. Tussendoor komen nog een hele rist hedendaagse auteurs aan bod waaronder Benjamin Barber, Ulrich Beck, Francis Fukuyama, Hans-Martin Schönherr, Wolfgang Schirmacher, Peter Sloterdijk, Gianni Vattimo, Wolfgang Welsh, te veel om iedereen op te noemen. De kennismaking met het werk van al deze auteurs is misschien wel de meest interessante kant van het boek. De manier hoe Van den Bossche met deze veelheid omgaat is echter niet zonder problemen. Hij probeert de Heideggeriaanse positie duidelijker te krijgen door bij andere auteurs te zoeken naar verwantschappen, of naar aanvullingen voor leemten. Dat alles wordt echter niet genoeg doorgewerkt om duidelijk zicht te krijgen waar uiteenzettingen werkelijk gelijk lopen, of ondanks gelijkenis op het eerste gezicht toch nog fundamenteel verschillen. Interessante aanzetten verdrinken dan in een wolk van vaagheid.

Echt respect voor de “pluraliteit” aan opvattingen in de samenleving — wat Van den Bossche benadrukt in zijn uiteenzetting van Arendt — vraagt in een filosofische context om een gedegen discussie en argumentatie van de eigen positie. In zekere zin weigert Van den Bossche filosofische keuzes te maken waardoor belangrijke tegenspraken onbeantwoord blijven. Ik beperk mij hier tot enkele voorbeelden. Van den Bossche probeert bijvoorbeeld zowel het werk van Rorty als dat van Arendt in zijn

uiteenzetting in te passen. Daarbij is hij er zich wel van bewust dat het liberalisme van Rorty en Arendts opvattingen over vrijheid en pluraliteit fundamenteel verschillen. (cfr. p. 151 en 186) Of dat niet tot grotere inconsistenties leidt wordt niet grondig onderzocht. Het inpassen van het werk van Hannah Arendt roept nog andere vragen op. Het concept van de “sociale constructie van de techniek” wordt aangehaald als illustratie van een denken dat ruimte maakt voor pluraliteit in het technische discours. En daar krijgt men dan volgende uitspraak: “Door deze onontkoombare onderlinge betrokkenheid, door het feit dat we samen onze omgeving gestalte geven, kunnen politiek, techniek en sociale keuze niet gescheiden worden. En dan dit: het beginnen (inchoateness) is de essentie van politiek, techniek en sociale keuze. Hannah Arendt gebruikt een andere terminologie om te verwijzen naar het begin, maar de relevantie van haar denken mag hier duidelijk zijn.” (p. 191) Kunnen sociologische vaststellingen en filosofische uiteenzettingen zomaar gelijk geschakeld worden? Als men ook maar iets afweet van Arendts zeer uitgewerkte onderscheidingen in haar behandeling van de relatie tussen de menselijke conditie en het actieve leven, dan rijzen er onmiddellijk veel meer vragen dan dat er hier iets duidelijk wordt. Dat brengt mij tenslotte bij de volgens mij meest problematische contradictie in het boek: men kan niet tegelijkertijd Arendts opvatting over politiek omarmen, en denken als hoogste vorm van handelen beschouwen.

Samenvattend mag gesteld worden dat de belofte van de titel niet echt waargemaakt wordt, daarvoor blijven er te veel losse draden liggen. Ondanks de vele interessante aanzetten, is er uiteindelijk te weinig aan echt originele uitwerking te vinden. Daarbij komt het boek ook nog tussen twee stoelen te vallen. Het vraagt een vertrouwde met filosofische lectuur en is daarom als inleiding voor de geïnteresseerde leek te moeilijk. En voor een filosoof is de uitwerking te dun.

Natuur tussen mythe en techniek van Hans Achterhuis is een ander soort boek. Allereerst naar de vorm. Het is een verzameling van een

tiental essays en zes columns die haast alle eerder zijn verschenen in tijdschriften of bundels. Ook "De illusie van groen", dat in 1991 reeds als afzonderlijk boekje verscheen bij De Balie in Amsterdam, werd opgenomen. "De boom des levens in traditie en moderniteit" dateert van 1985. De andere teksten werden geschreven tussen 1990 en 1994. Vertrekkend bij de eerste daarvan: "Van Moeder Aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis" (inaugurale rede aan de Landbouwwuniversiteit Wageningen), zien we een verschuiving in thematiek en opvattingen in de latere teksten. Van een eerder kritische benadering van de technologische cultuur gaat Achterhuis op zoek naar een meer positieve benadering van het technologisch gebeuren. Zijn verhuis naar de Technische Universiteit in Twente is daar vermoedelijk niet vreemd aan. Dat betekent dat zijn boek ook wat standpunt betreft een andere richting inslaat dan dat van Van den Bossche.

"Wat betekent het te leven in een technologische cultuur?" is een vraag die doorheen het boek een dubbele thematiek samenhoudt. Die dubbele thematiek en zo ook het spanningsveld waarbinnen de verschillende artikelen zich bewegen wordt reeds aangegeven in de titel. Verhalen over de levensboom en over Moeder Aarde vormen de eerste pool die kritisch ingezet wordt tegenover de vertechnologisering van het menselijk bedrijf en het betekenisverlies dat daarmee gepaard gaat. "De techniek geeft zelf geen richtlijnen voor de omgang met de natuur en evenmin geeft zij de grenzen ervan aan. Die zullen we (...) toch moeten putten uit een rijke traditie, die ik niet anders dan als mythisch kan omschrijven." (p. 11) Anderzijds is er de vaststelling "dat de moderne mens niet meer in een biotoop maar in een technotoop leeft. Ik wil hier deze omschrijving van Ellul overnemen zonder daar automatisch een afwijzend oordeel aan te verbinden. Het gaat erom deze technotoop te begrijpen in zijn eigen termen in plaats van hem onmiddellijk te veroordelen op grond van maatstaven uit een voorbije traditionele samenleving." (p. 12) Achterhuis acht het "desastreus dat een groot deel van de mensen die er feitelijk in leven en van profiteren zich niet in onze technologische cultuur thuisvoelen en haar

zelfs ronduit afwijzen". (p. 227) Het mee verhelpen van deze "antitechnologische schizofrenie" (ibid.) door een soort deconstructie van gangbare denkbeelden over technologie is dan de belangrijkste inzet van het boek.

De sterkere kant van het boek komt naar voren waar Achterhuis aan de hand van concrete voorbeelden en verhalen het paradoxale karakter van gangbare benaderingen laat zien. Op de meest spitse manier gebeurt dat in zijn columns. Voorbeelden hiervan zijn het gebruik van het begrip "natuurlijk" en de manier waarop opvattingen over natuur en techniek binnen het milieudebat gehanteerd worden. Het techniekfilosofisch meest interessante aspect is dat steeds getoond wordt hoe de instrumentele visie op techniek te kort schiet om de problematiek van de technologische samenleving te begrijpen, en binnen de maatschappelijke discussie daardoor tevens de problemen vergroot.

De verdere stappen die Achterhuis zet betekenen echter niet veel meer dan het zoeken naar aangrijpingspunten om tot een beter verstaan van het fenomeen technologie te komen. Daarbij danst hij voortdurend heen en weer van zijn kritische op zijn welwillende been, en wordt er haast niets uitgewerkt. Hoewel Achterhuis van mening is dat een filosofisch argument moet begrepen worden vanuit de context waarin het geformuleerd wordt (cfr. p. 248), ontleent hij aan andere auteurs geïsoleerde elementen die op dat ogenblik in zijn kraam passen. Daarbij gaat hij bij sommigen duidelijk voorbij aan het kritische potentieel van hun werk. Dat komt sterk tot uiting in zijn techniekbegrip dat vaag en dubbelzinnig blijft. Waar hij reeds in zijn inleiding de aandacht trekt op het onderscheid tussen traditionele en moderne techniek (technologie) — stevig beargumenteerd in de techniekfilosofie —, daar lijkt dat onderscheid op vele plaatsen geen rol meer te spelen, zonder dat daarvoor afdoende argumentatie wordt aangedragen. (Waarom is een Griekse mythe over de technai relevant voor het begrijpen van de hedendaagse technotoop?) Anderzijds trekt hij met het begrijpen van techniek als levensvorm juist de aandacht op het onderscheid. Aan Martha Nussbaums uiteenzetting van de Prometheusmythe uit Plato's Protagoras ontleent Achterhuis het argument dat

zowel het politieke als het technische twee levensvormen¹ zijn die intrinsiek bij de mens horen. Techniek is "een heel eigen benadering van de werkelijkheid" (p. 228), en dus een "culturele" uiting. Maar in zijn ijver om voor die cultuurvorm een rechtmatige plaats op te eisen, ziet hij dat enkel mogelijk via een nevenschikking van beide levensvormen, en wordt de vraag naar "inbedding (van het technische) in bredere maatschappelijke structuren" (p. 228) problematisch gevonden. Achterhuis vindt daarvoor inspiratie bij de Brusselse filosoof Gilbert Hottois die de onderschikking van de technische orde aan de symbolische orde verwerpt. "Een culturele uiting wordt (dan) tot een nuttig instrument gedegradeerd." (p. 257) Achterhuis lijkt hier zelf slachtoffer van het instrumentele denken te worden, want een onderschikking kan ook in andere dan instrumentele termen begrepen worden. Overigens doet hij dat zelf waar hij de moderne technologie beschrijft als "de expressie van gedeelde culturele dromen" (p. 243), als verbonden met een moderne mythologie, namelijk als "gerealiseerde utopie" (p. 259), waarbij o.a. naar Francis Bacon's Nieuwe Atlantis verwezen wordt. Verder had hij kunnen teruggrijpen naar de beschrijving door Hannah Arendt van de verhoudingen tussen de verschillende activiteiten binnen de *vita activa*. Overigens doet Achterhuis in verscheidene teksten beroep op Arendt om een beter begrip van moderne techniek te krijgen. Maar de manier waarop hij in navolging van Arendt moderne techniek als "handelen" tracht te begrijpen is duidelijk niet consistent met haar uiteenzetting over de moderniteit.

Alles bijeen genomen lijkt de inhoud van de gebundelde teksten mij te fragmentarisch — wat voor een stuk samenhangt met een overwegend polemische stijl — en te weinig uitgediept om op deze manier als boek uitgegeven te worden. Daar komt bij dat er tussen de teksten heel wat overlappingsen zijn, wat tot vervelende herhalingen leidt. Speelt hier onnodige publicatiedruk? Een steviger herwerking met de nodige schrappingen zou de kwaliteit in elk geval ten goede gekomen zijn. Achterhuis heeft wel een toegankelijke, vlot leesbare, en bij momenten meeslepende stijl, maar dat houdt ook het gevaar

in dat de argeloze lezer bij de neus genomen wordt. Maar hopelijk gaat het hier om een overgangsbuch van een auteur die o.a. met *Het rijk van de schaarste* (1988) steviger werk heeft geleverd.

Jef Peeters

Marc Van den Bossche, *Kritiek van de technische rede. Een onderzoek naar de invloed van de techniek op ons denken*, Utrecht: Van Arkel; Leuven: Van Halewyck, 1995, 302 p.

Hans Achterhuis, *Natuur tussen mythe en techniek*, Baarn: Ambo, 1995, 278 p.

¹ Ik ga hier niet in op de verschillende manieren waarop het begrip levensvorm in deze context gebruikt wordt. Voor zover mij bekend, was het Langdon Winner die het begrip in de techniekfilosofie introduceerde. Cfr. L. Winner, "Technologies as Forms of Life", in: R.S. Cohen en M.W. Wartofsky (eds.), *Epistemology, Methodology, and the Social Sciences*, Dordrecht: Reidel, 1983, p. 249-263; opgenomen in L. Winner, *The Whale and the Reactor*, Chicago: The University of Chicago Press, 1986, p. 3-18.

Arthur Verhaegen, de rode baron (1874-1917)

Een van de merkwaardigste biografieën van de laatste jaren is wel het magistrale Arthur Verhaegen. De rode baron door Jan De Maeyer.

Bij het KADOC verschenen sinds 1982 reeds een twintigtal (meestal zeer lijvige) studies in verband met de geschiedenis van het christelijke politieke en maatschappelijke leven in ons land. Die studies handelen o.m. over Mgr. Cardijn en pater Damiaan, over de Belgische Boerenbond, de Sint-Lucasscholen en de neogotiek, maar ook over de christelijke arbeidersbeweging en de christelijke politici in het algemeen.

Directeur Jan De Maeyer is zeker een van de belangrijkste auteurs in deze reeks. Zijn studie over Arthur Verhaegen begon hij met een licentiaatsverhandeling in 1976 en bekroonde hij met een doctoraatsscriptie in 1994, dat nog

hetzelfde jaar in boekvorm verscheen in de KADOC-studies. Hij opteerde voor een totaalbiografie, dat betekent dat de integrale persoon bestudeerd werd in zijn publiek én zijn privé-leven, en dit alles geplaatst in een schitterende reconstructie van de katholieke wereld “in een kantelend tijdperk”.

Arthur Verhaegen was een merkwaardige figuur. De Maeyer beschrijft hem in heel zijn complexiteit en toch wel bijzondere evolutie. De Maeyer was steeds geboeid door zijn onderwerp, maar bleef steeds kritisch en objectief, het werd hoegenaamd geen hagiografie.

Arthur was de kleinzoon van de eveneens merkwaardige Pierre-Théodore Verhaegen, liberaal politicus, vrijmetselaar en vooral stichter van de ULB¹. Met zijn vader was Arthur verontwaardigd over het verraad van zijn grootvader ten aanzien van de katholieke familietraditie. Met zijn vader bleef hij in zijn jeugd een voorstander van een gematigd katholiek liberalisme. Aan de universiteit van Gent en o.m. wellicht om in de gunst te komen van zijn latere schoonvader, de schatrijke Gentse notaris Jules Lammens, evolueerde hij naar een strak ultramontanisme. Als ingenieur-architect werd hij een militant voorstander van de neogotiek van J.B. Béthune en de Sint-Lucassholen tegen het “heidense” neoclassicisme van de Academies van Schone Kunsten.

In 1886, het jaar van het Waalse volksoproer, reageerde Verhaegen “als een angstige, in zijn geprivilegeerde positie bedreigde burger” (p. 213). Maar hij reageerde anders dan zijn meeste klassegenoten en zeker dan de meeste ultramontanen. Hij koos resoluut voor een katholiek-democratische aanpak van de sociale problematiek, zij het in een vrij paternalistische versie. Hij zou in 1890 een van de stichters worden van de Gentse “Anti-socialistische Werkliedenbond” en een jaar later van de krant “Het Volk”. Hoewel hij alle heil zag in een corporatistische maatschappij onder de slogan “Godsdienst, Huisgezin, Eigendom”, wilde hij de katholieke sociale werken moderniseren en zette hij zich in om zowel de werklieden als de landbouwers te organiseren als autonome elementen in een katholiek geïnspireerde standenstaat. Dit maakte dat men hem ging beschouwen als de vader van

de christelijke arbeidersbeweging. Reeds voor Wereldoorlog I was hij echter binnen die christelijke arbeidersbeweging (wellicht op Gent na) voorbijgestreefd. Maar voor velen binnen de Katholieke Partij ging hij toch veel te ver. De ultramontaanse voorman in Gent, Joseph de Haminne, klasseerde hem als een handlanger van het verderfelijk socialisme, wat tot de scheldnaam “rode baron” aanleiding gaf. Dat Verhaegen niet zo progressief, laat staan “rood” was, blijkt o.m. uit zijn harde houding tegen priester Daens, die hij tot in Rome in zeer negatieve termen bleef aanklagen.

Verhaegen was een zeer ambitieus man op vele terreinen. Vooreerst wilde hij rijk — zelfs zeer rijk — worden. Dit is hem trouwens gelukt. Toen hij in 1872 trouwde, kreeg hij van zijn ouders en schoonvader een jaargeld van 6.000 Fr netto (900.000 Fr in de huidige waarde) met daarbij gratis kost en inwonen in het statige herenhuis van notaris Lammens aan de Oude Houtlei in Gent. Door hard werk (als ingenieur-architect, zakenman, politicus...), door zuinig leven (?), maar vooral door vele grote erfenissen, bouwde hij een enorm fortuin op dat in 1909 geschat werd op 1,3 miljard frank (in de huidige waarde).

Een tweede ambitie was verheven te worden in de adelstand. Deze ambitie werd gevoed door zijn sterk elite- en zedingsbewustzijn en zijn traditionalistisch-ultramontaanse opvattingen (p. 191). Naar adellijke gewoonte hield hij ook, van kort na zijn huwelijk, een “Livre de Famille” bij. Ook begon hij (gelukkig voor de historici en vooral voor Jan De Maeyer) met het aanleggen van een uitgebreid familie-archieff².

In 1886 werd hij door koning Leopold II verheven tot Jonkheer. Maar hij wilde meer; hij droomde ervan om zijn familienaam aan te vullen met “d’Ophem”. Zijn nuchterder broer remde hem echter hierin af. Toch mocht hij nog, zes dagen voor zijn dood in 1917, vernemen dat koning Albert I hem en zijn nageslacht de titel van baron had verleend. Hij had trouwens reeds lang een neogotisch “kasteel” laten bouwen in Merelbeke, het Blauwhuys.

Zijn derde ambitie was de politiek. Hij startte in 1883 als gemeenteraadslid in Merelbeke. In 1891 werd hij provincieraadslid en het jaar daarop bestendig afgevaardigde voor het arrondissement

Eeklo, tot hij in 1900 (eindelijk!) volksvertegenwoordiger werd. Jan De Maeyer noemt dit een "vergiftigd mandaat". Zijn pogingen om als christen-democraat in het parlement te geraken waren niet geslaagd en uiteindelijk werd hij dan verkozen als vertegenwoordiger van de landbouwers van Eeklo. Dit gaf meermaals aanleiding tot spanningen, zowel bij zijn kiezers in Eeklo, als bij de leden van de Volksbond in Gent. Verhaegen zelf had daar, als voorstander van een klassenmaatschappij, weinig problemen mee, maar de anderen soms des te meer. Maar hij was handig (en wellicht rijk en machtig genoeg!) om de betrokkenen te verzoenen met zijn houding.

Een ontgoocheling was wel dat hij het nooit tot minister heeft gebracht en zelfs niet echt doordrong tot in de top van zijn partij. Daar stond vooral Charles Woeste hem in de weg. Voor Woeste was Verhaegen immers "le Gaffeur" en "de Rode Baron".

Op het einde van zijn leven werd Verhaegen echter meer en meer "le Baron Belge". Hij vervreemde stilaan van de christelijke arbeidersbeweging en hij vond ook geen aansluiting bij de groeiende Vlaamse beweging. Ook als architect kwam hij niet los van de verouderde neogotiek, dit in tegenstelling met de Sint-Lucasscholen. In 1912 hield hij het voor bekeken en nam ontslag als voorzitter van de Volksbond. Hij vluchtte in een eerder conservatief Belgisch patriotisme, hetgeen hem tijdens Wereldoorlog I fataal zou worden. Hij zou ruim twee jaar als politiek gevangene doorbrengen in Duitsland, om, amper negen weken na zijn voorlopige vrijlating, te overlijden op 11 september 1917. Hij was net 70 geworden.

Jan De Maeyer beschrijft zijn laatste jaren als volgt: "Verhaegen werd duidelijk meegesleept door het overtrokken nationalisme en burgerlijk conservatisme uit de oorlogsjaren... Hij tendeerde naar het reactionaire katholicisme van o.m. zijn zoon Pierre en Charles Terlinden" (p. 556).

In feite was hij zijn hele leven een burgerman met aristocratische allures en sociale idealen geweest. Hij sprak de taal van "zijn arbeiders" en "zijn boeren" slechts met moeite en begreep uiteindelijk zeer weinig van de evolutie. Hij bleef een kind van zijn tijd en van zijn milieu. Jan De

Maeyer wist hem daarin goed te situeren. Dat het zeer lijvige boek (meer dan 600 pp.) leest als een roman, maakt het alleen maar aantrekkelijker.

Werner Vandenaabeele

Jan De Maeyer, Arthur Verhaegen. *De Rode Baron (1847-1917)*, KADOC studies 18, Leuven: Universitaire Pers, 1994.

¹ Pierre-Théodore Verhaegen (1796-1862), Brussel: VUBpress, 1996. (Zie bespreking in VMT 1996/4, p. 123 e.v.).

² KADOC Nieuwsbrief, maart 1996.

Ontbijt met Haile Selassie

BRTN-radiojournalist Fred van Leeuwen schreef een populariserend boek over Ethiopië, een land dat hem boeit en verwondert. Zijn boek lijkt een uitgebreide versie van de sectie Facts about the country in de hedendaagse reisgidsen, type Lonely Planet of Bradt Guides, maar dan zonder de systematische aanpak. Elk van de zeventien hoofdstukken heeft een hoofdthema zoals de huidige politieke toestand, de Koptische kerk, de Falasja's, de stad Harar, de banden met Italië, de rotskerken, enzoverder. Binnenin die hoofdstukken bouwt de auteur associatief zijn verhaal op. Hoofdstuk 8 bijvoorbeeld, dat over de Europese "ontdekking" van de bronnen van de Blauwe Nijl handelt, begint als een persoonlijk reisverslag en gaat daarna in op de kunsten van een muzikant. Vervolgens wordt het leven van de jezuïet en ontdekkingsreiziger Pedro Paez geschetst, en komen de bronnen van de Blauwe Nijl eindelijk aan bod (de auteur legt hierbij de nodige zin voor relativering van het begrip "ontdekken" aan de dag). Na verdere associaties eindigt het hoofdstuk met een dynastiek overzicht (5000 jaar, 237 vorsten volgens de Ethiopische keizerslijsten).

Het gevolg van deze associatieve aanpak is een vlot leesbaar en rijk geheel waarin de lezer politieke geschiedenis, kunsthistorie, culturele gewoontes en mythes wordt aangeboden. Het systematisch overzicht gaat vaak verloren, wat de

auteur tracht te herstellen via herhalingen of korte samenvattingen. Maar het besluit dat het onmisbaar blijkt een thema aan te snijden zonder dat Haile Selassie vermeld dient te worden (de titel van hoofdstuk 16 luidt "Poging tot een hoofdstuk zonder hem") is eerder het gevolg van deze associatieve aanpak dan van de aard van het thema of het land. De auteur hoeft zijn eigen stijl en perspectief niet aan Ethiopië toe te schrijven. Ik zie dan ook niet in hoe Ethiopië al eeuwen postmodern kan zijn (of "raar" moet zijn, cfr. infra). De titel van het boek slaat metonymisch op een bezoek van de auteur aan een geliefkoosd hotel van Haile Selassie in Wondo-Genet. In vergelijking met Ryszard Kapuscinski's *De Keizer valt op hoe gecharmeerd van Leeuwen is door de laatste negus en de vele kleurrijke aspecten van zijn bewind*. Het marxistische regime van Mariam Mengistu daarentegen wordt ondubbelzinnig verworpen en blijkt ontdaan van luistervolle details en verhalen.

In vele betekenissen van het woord werkt van Leeuwen tekstgericht. Zijn boek en interesse voor Ethiopië vertrekken vanuit de eeuwenoude Europese fascinatie voor dit land 'aan de rand van de gekende wereld'. Het eerste hoofdstuk biedt een overzicht van de cruciale Europese historische teksten over Ethiopië. Het Europese perspectief verradt zich ook uit de keuze van onderwerpen, zie bijvoorbeeld de vele passages die aan het Koptische christendom worden gewijd en vergelijk dat met de weinige aandacht voor de Islam en de polytheïstische religies. Wanneer dan de 'Ethiopische' stem aan bod komt, zijn dit voornamelijk stemmen uit geschreven tradities. In het beste geval levert dit boeiende alinea's op, zoals de parafrases van de Kibre Negest ("Glorie der Koningen"), het veertiende eeuwse boek dat de vroegste Ethiopische koninkrijken beschrijft. Aan de andere kant komen andere, "orale" culturen door deze voorliefde voor geschreven bronnen minder aan bod.

Als tekstmateriaal worden verder de publicaties van het Institute of Ethiopian Studies, gevestigd in de universiteit van Addis Abeba en zeer actief in de jaren negentig, sterk aangesproken. In de tekst zelf worden geen directe verwijzingen gegeven, maar uit de lijst van 'relevante studies' achteraan het boek wordt

duidelijk hoezeer de auteur op deze bronnen steunt. Ondanks de beschikbaarheid van goed bronnenmateriaal slaat de auteur een aantal flaters. Zo schrijft hij in het begin van hoofdstuk 6, dat inzichten wil bieden in de diverse culturen van het land, dat alle grote Afrikaanse taalgroepen aanwezig zijn, met name Semitisch-Hamitisch, Kushitisch-Hamitisch, Omotisch-Hamitisch en Nilotisch. Terwijl de eerste drie groepen tot één en dezelfde taalfamilie behoren (Afro-Aziatisch), komt in Ethiopië geen enkele taal uit de grootste Afrikaanse taalfamilie (Niger-Congo-Kordofaans, waartoe de Bantu-talen behoren) voor. Ik vraag me ook af waarom de auteur aan zijn foute opsomming moet toevoegen dat het Semitisch de boeiendste groep is (tenzij dan om het Europese perspectief van zijn boek te onderstrepen). In hetzelfde hoofdstuk beweert hij verder dat de meeste Afrikaanse talen geen toekomstige tijd kennen. Al eeuwen zijn Europeanen bewust op zoek naar Afrikaanse talen die in vergelijking met "onze" Indo-Europese talen zware tekorten vertonen, in het bijzonder de afwezigheid van toekomstige werkwoordvormen. Ook in de toekomst zal deze zoektocht vruchteloos blijken. In een vulgaire vorm van Whorfiaans redeneren moet dit veronderstelde taalkundige tekort bewijzen dat er iets mankeert aan het denken van de Afrikanen. Volgens Fred van Leeuwen: "denken over toekomst is dus geen geliefkoosd tijdverdrijf!" (p. 46). Het in vergelijking met het Sanskrit of Latijn eenvoudige vervoegingssysteem van de hedendaagse Nederlandse werkwoorden zal dan ook wel een bewijs zijn van ons armzalige en kortzichtige denken.

Aansluitend bij de voorkeur van de auteur voor de geschreven geschiedenis is zijn liefde voor "de stad". Bovenstaand oordeel over het denken van de Ethiopiërs hoort trouwens thuis in een passage over Addis Abeba die hij geen "stad" vindt omdat zij geen duidelijke planning en "pleincultuur" kent. Dit suggereert dan weer een tekort aan publiek debat en democratische traditie. De auteur vertrekt op ethnocentristische wijze vanuit een Europees, negentiende eeuwse ideaaltype van de stad. Nogmaals blijkt hoe de categorieën van het eigen denken de voorstelling van een andere werkelijkheid richt. Op politiek vlak probeert de auteur nochtans genuanceerd de

traditionele rurale rechtspraak en het huidige politieke bewind te benaderen. Als deze thema's verder en dieper waren uitgewerkt had de nuancering meer effect gesorteerd.

"Wederwaardigheden", waarvan sprake in de ondertitel, zijn onaangename ervaringen of bewogen, avontuurlijke ervaringen. Het is niet duidelijk of de term slaat op de, in de ogen van de auteur bewogen en uitzonderlijke, geschiedenis van de Ethiopiërs of de persoonlijke reis-ervaringen van de auteur, maar de term past perfect in de rariteits-trope die de auteur het hele boek volhoudt. Het feit dat de geschiedenis en de huidige toestand ingewikkeld zijn en het feit dat volgens de auteur het eeuwenoude vermengen van culturen, waaronder "ons" Christendom en

Jodendom, daar ten grondslag aan ligt, is voor hem voldoende bewijs dat we hier met een raar land te doen hebben. In dit boek lenigt de auteur zeker de honger naar kennis over dit in de Westerse perceptie gemarkeerde Afrikaanse land, maar komt hij ook ruimschoots tegemoet aan de exotiserende en abnormaliserende voorstelling ervan.

Chris Bulcaen

Fred van Leeuwen, Ontbijt met Haile Selassie. Ethiopische wederwaardigheden. Antwerpen-Baarn: Hadewijch/BRTN/VAR, 1996, 160 p., ISBN 905240335-x.

